

A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó politikai közvélemény¹

Az 1920. XXV. tc. teljeskörű feldolgozásra történetírásunk eddig még nem vállalkozott.² A dolgozat a kérdéskör egyfajta sajátos vizsgálatára tesz kísérletet. Alapvetése a következő: a társadalom egy heterogén csoportja (esetünkben a zsidóság egy része) – melyet erős presszió ér – hogyan reagál – egy számára kétségkívül rossz politikai légkörben – egy diszkriminatív jellegű törvényre. Másképpen: egy csoport, melyen a társadalom úgymond „kiéli a büntetést” és amely bűnbakként szerepel, hogyan reflektál egy adott helyzetben (konkrétan az 1918-19-et követő általános politikai légkörben). Természetesen nagyon nehéz a zsidóság egészének állásfoglalását pontosan nyomon követni és ezt a célt a dolgozat nem is tűzi maga elé.³

A vizsgálódás szempontjából a magyar zsidóság azon képviselőinek a reagálása lehet fontos, akiknek – elsősorban helyzetüknél fogva – módjuk volt a politikai közvélemény bizonyos szintű befolyásolására, illetve a politikai életben való aktív részvételre. Ez a megállapítás két irányból is keretet ad ennek a munkának. Egyrészt szükséges meghatározni, hogy a tv. megszületése idején mit értek baloldali magyar zsidó politikai közvélemény fogalom alatt, másrészt ez utóbbi a felhasznált forrásokat is jelzi.⁴ A legfontosabb csoport az 1920-as nemzetgyűlés polgári liberális képviselői, majd a zsidó sajtó reprezentánsai, végül a politikai közélet azon tényezői, akiket elsősorban a liberális alapú politizálás kapcsol az első két csoporthoz.⁵

A nemzetgyűlési naplók, a zsidó és a liberális beállítottságú sajtó mellett a források harmadik típusát a különböző szervezetek, politikusok által kiadott – sokszor hullámmzó színvonalú – vitairatok, védőiratok jelentik, melyeknek széles és elmosódott határai vannak a politikai pamfletirodalom felé. Első megközelítésben az általános politikai légkör vizsgálata után érinteni kell a zsidóság helyzetét (a statisztika tükrében) és a Teleki-kormány belpolitikai célkitűzéseit, mert ez a konkrét keret – kapcsolódva a politikai közélet általános vonásaihoz – részben megvilágítja a hátteret és az okokat, amelyek miatt a zsidókérdés előtérbe nyomult. Majd az 1920. XXV. tc. részletes elemzésére van szükség – bizonyítandó, hogy pusztán magának a törvénynek is súlyos hiányosságai vannak – hogy ezután az érvek és ellenérvek rendszerén át próbáljunk feleletet keresni alapkérdésünkre. A jobb- és szélsőjobboldal érvelését, általános politikai elveit ott és annyiban szükséges ismertetni, ahol és amennyiben azok a baloldali fogadtatás szempontjából fontosak.

A probléma és háttere

Trianon minden szempontból a 20. századi magyar történelem fordulópontja. A magyar politikai gondolkodásban új elemek jelennek meg, a közhangulat egyik meghatározójává – különösen 1919-20-ban – az antiszemitizmus válik.⁷ Ez a két év a zsidóellenesség első nagy hullámát hozta legújabb kori történelmünkben. A modern antiszemitizmus csúcspontjaihoz „a társadalom különösen beteg állapota is szükséges”,⁸ vannak azonban konkrét okok, melyek a zsidókérdés valamiféle megoldását sürgették a háború utáni Magyarországon.

„Az antiszemitizmus most valóban mindenben uralkodó hangulat, melyet a bolsevizmus váltott ki, s a nehéz megélhetés réme táplált fel bizonyos politikai elvű. Nem fakad sem a magyar lélekből, sem a keresztény világnézetből.”⁹ A kurzus keresztény nemzeti politikát hirdetett, benne döntő szerepet kapott a zsidókérdés megoldása, melynek két fő iránya – az oktatásügy rendezése és a középosztály problémaköre – szorosan összekapcsolódott. Az új viszonyok között a magyar középosztály egzisztenciálisan került veszélybe. A kurzus prominens politikusai nyíltan kifejtették, hogy a magyar középosztály problémájának a kulcsa a zsidókérdés: „Visszavesszük a zsidóktól a földet, a kis-, nagy-, és középbirtokot, amit félszáz év alatt elkaparintottak tőlünk, visszavesszük a nagytőke rettenetes hatalmát, várait és szervezetét, kicsavarjuk kezéből a sajtót, barrikáddal visszafoglaljuk a színházakat és az irodalmat, kisajátítjuk a kereskedelmet és a nagyipart, bezárjuk előttük az iskolákat és az egyetemet, kirekesztjük őket a közhivatalokból.”¹⁰

A Milotay-féle átfogó programnak mintegy összegzését adta Prohászka Ottokár a nemzetgyűlésben a numerus clausus vitája kapcsán: „...ez a törvényjavaslat lábra akarja állítani a leszoruló magyar középosztályt.”¹¹

Szükséges megvizsgálni azt, hogy mit takar az a folyamat, melynek „eredményeként” Prohászka „leszoruló középosztályról” beszélt. Ez a probléma szorosan kapcsolódik a zsidóság számarányának alakulásához az egyes foglalkozási ágakban és az oktatási intézményekben elfoglalt helyzetükhöz.

Kiindulópontként és mintegy összevetésképpen érdemes az 1910-es állapotot tekinteni. Ebben az évben a lakosság 6,2 %-a volt zsidó vallású.¹² Budapest lakosságának 1910-ben 23,2 %-a volt zsidó. Helytálló lehet McCagg megállapítása, mely szerint „1910-re a magyar urbánus társadalomban a zsidók váltak a legjelentősebbé.”¹³ 1920-ban „az új határokon belül – az ország lakossága 9 800 143 fő volt, melynek 5,9 %-a zsidó vallású magyar. A százalékos arány tehát csökkent, viszont az abszolút létszám nőtt.”¹⁴ A zsidóság foglalkozási kategóriák szerinti megoszlásából további következtetések vonhatók le. A trianoni béke utáni Magyarországon az önálló iparosok 14 %-a, az ipari tisztviselők 47,7 %-a, az önálló kereskedők 57,9 %-a, a hitelügyletek önálló keresőinek 88,8 %-a, a kereskedelmi tisztviselők 67,2 %-a és a hitelügyi tisztviselők 48,6 %-a zsidó volt. (Budapesten minden esetben magasabbak a százalékos arányok.)¹⁵ 1919 után az ügyvédek 50,61 %-a, a magánorvosok 59,85 %-a, a magánmérnökök

38,9 %-a volt zsidó vallású.¹⁶ Látható, hogy az ún. középosztályt jelentő foglalkozási kategóriákban mindenhol döntő a zsidók aránya. Az egyetemekre illetve főiskolákra beiratkozott hallgatók szüleinek foglalkozási adatai alapján megállapítható, hogy nagy többségük a középosztály státust biztosító foglalkozási kategóriákba tartozik.¹⁷

Logikusnak tűnhet tehát az a következtetés, hogy a témánk szempontjából fontos társadalmi csoportot a középegzisztenciák jelentik, ahol is a zsidók aránya számottevő, és ez a réteg az, amely az egyetemekre legnagyobb arányban került. Ebből a továbbiakban kétirányú következtetés adódhat. Egyrészt az, hogy a magyar társadalom egészét nemigen érinti a kérdés, másrészt pedig az, hogy az érintett középegzisztenciák adták a zsidó népesség nagy százalékát.¹⁸

Az 1917/18-as tanévben az egyetemi és főiskolai hallgatók összelétszáma¹⁹ 17.751 volt, ebből 6027 zsidó, ami 34 %-os aránynak felelt meg. Ez az arány a középiskolákat tekintve 24,7 % volt, ami azt jelentette, hogy a 97.607 középiskolásból az 1917/18-as tanévben 24.087 volt zsidó. Kétségtelen tehát – az adatok tükrében – a zsidóság jelentős százalékos aránya az egyetemeken, a főiskolákon és a középiskolákban. Ez a középosztály és főleg az egyetem ifjúsága soraiban elég élesen jelentkező zsidóellenességet váltott ki, ami mögött anyagi és egzisztenciális okok is voltak. A problémát súlyosbította az elcsatolt területekről beáramló egyetemisták és köztisztviselők nagy száma.²⁰

Az 1920-as év első felében a magyar politikai közéletben – mint ahogy általában az országban – a súlyos gazdasági helyzet, a jogrend hiánya, a teljesen zilált egyetemi oktatás,²¹ az erősödő jobboldali csoportok tevékenysége és a zűrzavar miatt erőteljesen jelentkezett a konszolidáció iránti igény, amely összetalálkozott az uralkodó elit egyes csoportjainak elképzeléseivel, és azzal, hogy az általános antiszemita hangulatot valamiféle törvényes megoldással a konszolidáció medrébe tereljék.

A belső és a külső konszolidációt a Teleki-kormány hirdette meg.²² Teleki a nemzetgyűlés 1920. július 22-i ülésén vázolta programját, melyben konkrét és távlati intézkedéseket helyezett kilátásba. Fő célnak a jogrend teljes helyreállítását, az erős kormány létrehozását, a törvényességet, a szilárd központi közigazgatást tekintette. A pénzügyi politikában takarékossgot hirdetett, új pénznemre való átállást, „állandó, megnyugtató, a pártpolitikától független, de nemzeti szempontú” földbirtokrendezést.

Társadalmi szempontból a keresztény és nemzeti érdekek intézményes megvédésére tett ígéretet a gazdaság és az üzleti élet területén. Itt elsősorban a visszaélések megszüntetésére, a szövetkezeti ügyek fejlesztésére, állandó ellenőrzésre gondolt. A közoktatásügy terén a budapesti iskolák államosítása, a vidéki iskolák fejlesztése, a közgazdaságtudományi kar felállítása és a numerus clausus bevezetése szerepelt a kormány programjában. „...nemzeti megerősödésünket mindenképpen minden erővel kívánjuk elsősorban megvédeni, másodsorban szolgálni és kivívni.”²³

A Teleki-féle célkitűzések lényege tehát egyszóval a rendteremtés volt. Ebbe belefért a szélsőjobb fékezése, de a numerus clausus is. Döntő az, hogy sikerüljön az „ország prosperálásának biztosítása kifelé és befelé.”²⁴

A program sarkalatos pontja tehát a szilárd jogrend, az erős kormány volt, mert az „állam tekintélye minden tekintély forrása kell, hogy legyen.”²⁵ „Mindenféle cselekményt, mely a jogrend megzavarására nézve történni fog... a legerélyesebben fogunk megtorolni.”²⁶

Teleki nézetei a zsidósággal kapcsolatban – bár különböztek a kurzus szélsőjobbos nézetrendszerétől – mégsem voltak túl hízelgők. Az ún. tudományos antiszemitizmus híve volt, ami nála azt jelentette, hogy a zsidókérdést minden tényező elemző feltárásával és megnyugtatóan kell rendezni. Részben dicséri a zsidók érdemeit: „Vannak magyar zsidók... akik hazafiasan gondolkoznak és sokan voltak, akik a forradalom és a kommunizmus alatt megállták a helyüket. Soha nem szabad általánosítani, mert el kell ismernünk, hogy a magyar zsidóságnak vannak igen értékes elemei... különösen gazdasági téren.”²⁷

Azonban az ún. megbízhatatlanságot a zsidók esetében különösen, de minden esetben szigorúan ellenőrizni kell. A Teleki-programban megbízhatatlan volt az, aki a „kommunizmushoz aktíve vagy bizonyos mértékig passzíve is hozzájárult.”

A zsidóság általában üdvözölte a kormány programját, mert a jogrend, a biztonság helyreállítását várta tőle.²⁸ Tény az, hogy az adott politikai légkörben nagyon nehéz bármilyen objektívnek tűnő és józan mérlegelést találni. A gömbamód szaporodó jobboldali diákszervezetek döntő befolyással bírtak a közvélemény formálására.²⁹ Az általános helyzet sok szempontból viasz volt, az antiszemita atrocitások révén főleg a movésok és az ébredők olyan hangulatot alakítottak ki, hogy a Teleki kormány az ún. törvényes keretek közé szorított antiszemitizmust mint a konszolidáció és a jogrend egyfajta eredményét tudta felmutatni. Ebben a helyzetben a liberális polgári ellenzékre nagyon nagy nyomás nehezedett és a liberális alapú politizálásnak alig volt tere.³⁰ Általában igaz az, hogy 1920-ban az ellenzék elsősorban politikai létfeltételeiért harcolt. Ebben a helyzetben történt a numerus clausus törvény elfogadása, mely az 1920-as év nagy politikai vitáit hozta.

Az 1920. XXV. tc.

A tudományegyetemekre, a műegyetemekre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló törvényjavaslatot Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. július 22-én nyújtotta be a nemzetgyűlésnek. A nemzetgyűlés pénzügyi és közoktatásügyi bizottságainak jelentése (1920. augusztus 9.) után a törvénytervezetet 1920. szeptember 22-én döntő többséggel a nemzetgyűlés elfogadta és azt az Országos Törvénytár 1920. szeptember 26-i számában hirdették ki.³¹ Célszerű – a törvényjavaslat körül kirobbant viták, érvelések vizsgálata előtt – elemezni magát a törvényt, mert

számos pontján kimutathatók jogi hiányosságai. A törvénytervezet miniszteri indoklása pedig a kurzus hivatalos álláspontjának és évelésének egyfajta jellemzését is adja. A numerus clausus törvény az alábbi pontos szöveggel került a Magyar Törvénytárba.

„XXV. törvénycikk

— a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról...

1. § A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21. tanév kezdetétől csak olyan egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.

Az egyes karokra (szakosztályokra) felvehető hallgatók számát az illetékes kar (a műegyetemen a tanács) javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

Rendkívüli hallgatók csak abban az esetben vehetők fel, ha a hallgatóknak az előző bekezdésben foglaltak szerint megállapított létszáma rendes hallgatókkal nem telt volna be és csak a megállapított létszám keretén belül. Ez az intézkedés a jog- és államtudományi karokon (jogakadémiákon) az államszámvitel tanra beiratkozókra nem vonatkozik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az illetékes karok meghallgatása után a pénzügyminiszterrel egyetértőleg ezeknek a rendkívüli hallgatóknak a létszámát is megállapíthatja.

2. § Az 1. § rendelkezései az előző tanévekben már beiratkozva volt rendes hallgatók, valamint a bölcsészettudományi (bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan- természettudományi), továbbá az orvostudományi karokra középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában beiratkozva volt rendkívüli hallgatók további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók.

3. § Az 1. § intézkedései szerint beiratkozónak az illetékes karhoz (műegyetemen a tanácshoz) benyújtott folyamodással kell a beiratkozásra engedélyt kérnie. A beiratkozási engedélynek az 1. § rendelkezései szerint megállapított létszámkereten belül való megadása, vagy megtagadása felett az illetékes kar tanárainak (műegyetemen a tanácsnak) teljes ülése végérvényesen határoz.

Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenctized részét.

Hasonlóképpen csak az illetékes kar (műegyetemen a tanács) teljes ülésén megadott engedéllyel iratkozhatnak be a 2. § alapján beiratkozni kívánók is.

Ezeknek beiratkozására vonatkozó szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

4. § Ezt a törvényt, amely kihirdetése napján lép hatályba, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre.”³⁸

Haller István miniszter a nemzetgyűlés 1920. szeptember 2-i ülésén indokolta meg a törvénytervezetet. A miniszter és Usetty Ferenc – a törvényjavaslat előadója – érvelése alapján megismerhető a kormány hivatalos álláspontja a kérdéssel kapcsolatban. A kiindulópontjuk az óriási mértékben megnövekedett ún. szellemi proletariátus, amelyet az ország nem bír eltartani, tehát szükséges létszámuk csökkentése.

„A két forradalom, azután a kegyetlen békeszerződés következtében ideiglenesen megcsonkított hazánk nem bírja el az óriási szellemi proletariátust. ...a szellemi proletariátus minden társadalmi rendnek a legnagyobb ellensége.”³³ Itt már kapcsolódik egy újabb érv, nevezetesen az, hogy a szellemi proletariátus a forradalom és a felfordulás lehetőségét is jelentheti. A kérdésnek ez a fajta beállítása az adott politikai hangulatban nagyon hatásos volt. Haller ebben az összefüggésben még konkrétan fogalmazott:

„A Galilei-kör szerintem tulajdonképpen nem volt más, mint az éhes, jövőért reszkető szellemi proletárok gyűlhelye, ahonnan azután kiindult minden forradalmi láz, maga a forradalmasítás, mert ott az egész tömeg egyrészt olyanokból került össze, akik előtt amúgy sem volt semmi sem szent, akik nem ismertek semmi nemzeti tradíciót...”³⁴

Tehát a szellemi túlprodukció elé emelt gát (a törvénytervezet) egyben a forradamiság elé emelt akadály is. Természetesen mindketten tiltakoztak az ellen a beállítás ellen, hogy a törvényjavaslat valamely felekezet ellen irányulna, hangsúlyozták annak deffenzív és nem agresszív élet. Usetty a „magyar nemzeti intelligencia védelmét” helyezte előtérbe, de nem nehéz az érvelések mögött kitapintani az aktuálpolitika „jelenlétét”.

„...magyar egyetem képesítést csak olyan embereknek adhat... akiknek tradícionális magyarságához és keresztény világfelfogásához kétség nem fér.”³⁵

Haller az antiszemitizmus vádját azzal próbálta kivédeni, hogy a mennyiségi korlátozás nem jelent minőségi korlátozást, és így a tehetséges zsidó ifjak továbbra is bejuthatnak az egyetemekre és a főiskolákra. Ezt az elég gyenge érvet éppen az 1920-as év konkrét eseményei cáfolták legélesebben.³⁶ A miniszter szerint az egyetemi tantermek befogadóképessége és az országos szükséglet objektíve is szükségessé teszi a mennyiségi korlátozást. A nevelés szempontjából egy kis egyetem hatékonyabb lehet, decentralizálni kell, a vidéket kell előnyben részesíteni, mert „a vidéki légkör nem kozmopolita, hanem magyar légkör.”³⁷ Az ún. „nemzeti szempont” át- meg átszövi mindkét érvelést. Úgymond nevelési, tanulmányi és nemzeti szempontok teszik a törvényjavaslatot országos jelentőségű üggyé. Leszögezhetjük, hogy ez a fajta indoklás semmiképpen sem kedvezett egy tárgyyszerű, pontos jogi rendezésnek. A miniszter nem kerülte meg a zsidó-

kérdést, nézeteit a defenzívába szorult magyar keresztény társadalom nézeteiként interpretálta.

„...mi korlátozzuk az egyetemre beiratkozhatók számát... ez igen erősen fogja érinteni a túlprodukciónak legerősebb koefficiensét, a zsidóságot is. De nem azért fogja érinteni, mert mi éppen az zsidóságot akarjuk kizárni, hanem érinteni fogja azért, mert ő volt az, amely a legnagyobb túlprodukciónak szolgáltatta.”³⁸

Az érvek sorából nem hiányozhatott annak magyarázata sem, hogy a törvényjavaslat vajon megsérti-e a dualizmusban kialakított tanszabadság klasszikus elvét, tehát hogyan viszonyul a liberális alapú törvénykezéshez. A kérdést sajátos módon oldották meg: „a bűnös liberalizmust” immár el kell vetni,³⁹ mert az minden szempontból káros és végzetes volt a magyar fejlődésben, tehát el kell vetni benne a tanszabadság régi elveit is, mert a baj az volt, hogy „...nálunk a tanszabadság a tanulást tette lehetetlenné és a tanítást tette illuzórikussá.”⁴⁰

Egyenesen az „egészséges nemzeti életöszön” követeli a törvényt – érvelt Haller. Az általános helyzet, a szellemi proletariátus növekedésének megállítása, az oktatás színvonalának biztosítása és a keresztény társadalom érdekei azok, amik sürgetik a törvény megszületését.⁴¹

Minden törvény azonban csak annyit ér, amennyit céljából bevall. Az 1920. XXV. tc.-ben nem fordul elő a zsidó szó, mégis a viták kapcsán mindenki nagyon jól tudta, hogy a törvény elsősorban a zsidóság ellen irányul. Első megközelítésben is levonható ebből az, hogy a törvény nem őszinte. A numerus clausus elemzését – jogtörténeti érveléssel – Gábor Gyula a Pesti Izraelita Hitközség főttkára végezte. el.⁴²

A törvény tarthatatlansága a magyar közjog szempontjából nyilvánvaló volt, amennyiben megdöntötte a törvény előtti egyenlőség elvét, a tanszabadság elvét és az 1868-as XLIV. tc. legfontosabb közjogi elvét az „egységes oszthatatlan magyar nemzet” eszméjét. E hármas állítást bizonyítandó következtek a törvény részletes elemzése.

A törvény első §-ában számos pontatlanság és homályos elem van. Elsősorban az, hogy nincsenek pontosan körülhatárolva a „nemzethűségi és erkölcsi megbízhatóság” kritériumai. Bár a gyakorlatban ezt a kérdést megoldották,⁴³ mégis nagy szükség lett volna arra, hogy a pontos ismérveket a törvényben rögzítsék. Az őszinteség és a pontosság hiányát jelezte az is, hogy a mennyiségi korlátozást a rendelet az oktatás minőségének szintentartásával indokolta (1.1.§ „csak olyan számban... amennyinek alapos kiképzése biztosítható”).

Bár a végrehajtási utasítások részletesen megadták az egyes karokra felvehető számát, az egyetemekre és a főiskolákra beiratkozott hallgatók száma folyamatosan nőtt, érezhető csökkenés pedig elsősorban a zsidóság körében volt.⁴⁴ Az általános korlátozás elve így főleg a zsidóság korlátozását jelentette. A 2.§ szerint a szerzett jogokat – tehát a felsőbbéves hallgatók esetében – a törvény nem érinti, de itt is kritérium a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság. Ez az a pont, amely törést jelentett a tanszabadság és a jogegyenlőség elvén. Az 1883.XXV.tc. 26.§ szerint a középiskolai érettségi bizonyítvány (gimnáziumi vagy

reáliskolai) egyetemi és főiskolai felvételre *jogosít* (kiemelés tőlem: B.R.) A *jogosít* szó pedig nem csupán lehetőséget jelent, hanem általános érvényű jogosítványt az egyetemi felvételhez. A „nemzethűség és erkölcsi szempontok” alkalmazása tehát rést ütött azon az elven, hogy a középiskolai érettségi bizonyítvány a felvétel fő jogosítványa és/ill. a kiválasztás döntő kritériuma.⁴⁵ A tanszabadság ezzel korántsem korlátlan, következésképpen a jogegyenlőség elve sem érvényesíthető. A klasszikus jogegyenlőség elve különösen hiányzik a 3.§ 3. bekezdéséből.⁴⁶ A Bernolák-féle kiegészítés szemben áll a már érintett 1868-as XLIV.tc. elvével, a „politikai tekintetben egységes nemzet” fogalmával. Abszolút gyakorlati hibái is vannak ennek a szakasznak. Nincs pontosan meghatározva az, hogy hogyan lehet faji vagy nemzetiségi alapon osztályozni. Mik a faj, illetve a nemzetiség kritériumai? Melyik az a törvény vagy polgári törvénykönyv amely körülírja a faj fogalmát? Kézenfekvő szempont lehet az anyanyelv figyelembe vétele, de a zsidóság esetében ez sem használható, hiszen – Gábor Gyula megállapítása szerint – az 1910-es és 20-as népszámláláskor senki sem vallotta magát héber anyanyelvűnek.⁴⁷ A törvényeknek tételesen fel kellett volna sorolnia az ország ún. népfajait, meg kellett volna adnia a faj, illetve nemzetiség kiritériumait, e két kategória különbségeit, majd rendelkeznie kellett volna arról, hogy ilyen szempontok szerinti összeírást végezzenek.⁴⁸ A zsidóság esetében az 1867.XVII.tc. (az ún. emancipációs törvény) és az 1895.XLII.tc. (az ún. recepció törvény) szerint csak izraelita vallásfelekezet létezik, nem pedig zsidó faj vagy zsidó nemzetiség. A faj kategóriája tehát nemcsak merőben új a numerus clausus törvényben, hanem tisztázatlan és „gyökértelen” is. A törvénynek – a jogegyenlőség szempontjából – van még egy további hibája: a zsidó felekezeti autonómia megsértése. Ez utóbbi nem jelentett mást, mint hogy „... minden törvényesen bevett felekezetnek joga van Magyarországon főiskolát felállítani a saját erejéből.”⁴⁹ Az 1895. XLII.tc. bevett vallásfelekezetként ismerte el a zsidóságot, az 1920.XXV.tc. viszont a numerus clausust a felekezeti főiskolákra is kiterjesztette, tehát – a következtetés adódik – egy lehetséges zsidó egyetem esetén ott is csak 6 %-os lehetne a zsidók számaránya.

A fenti elemzés alapján látható, hogy az 1920.XXV. tc. gyökresen szakít a dualizmus liberális törvénykezelésével és tételesen megsérti a 19. századi magyar jogalkotás alaptörvényeit.

Ezentúl a törvényben nem világos a bevallott cél, a megfogalmazás sokszor homályos és az alkalmazott kategóriák (faj, nemzetiség, stb.) nincsenek pontosan tisztázva. A politikai közvélemény liberális csoportjai a törvény legsúlyosabb hibájának mégis az őszinteség hiányát tartották. A zsidóság ellen irányult a zsidóság említése nélkül.

„Az igazi cél volt a zsidómentes Magyarország megteremtéséhez letenni az első alapkövet, vagyis megteremtteni a zsidómentes főiskolát, mert hiszen a zsidó nem életképes ott, ahol előle a tanulás lehetősége el van zárva.”⁵⁰

Összegzésképpen talán levonható az a következtetés, hogy a törvény nincs összhangban a magyar államjog alapjaival sem és a dualizmus egyfajta klasszikus liberális alapú törvénykezéséhez képest kétségtelenül diszkriminatív jellegű.

A fogadtatás, érvek, ellenérvek

Egy társadalmi csoport reakcióinak vizsgálatát többféle módon lehet elvégezni.⁵¹ A numerus clausus törvény kapcsán az érvek és az ellenérvek számos átfedést és hasonlóságot mutatnak. A többféle megközelítési mód közül célszerű a főbb csomópontokat meghatározni, s ezek részletes elemzése során rávilágítani a zsidóság védekezésére, érvelésére. Természetesen ezek az ún. csomópontok részben tartalmazzák azokat a támadási pontokat, vádakait is, amelyekre a baloldali közvélemény alakítói – esetünkben jórészt a zsidóság képviselői – reagáltak.

Az első ilyen csomópont lehet az érvrendszerek olyan típusa, amelyet átfogó jellegű történeti érveléseként definiálhatunk. Ez a következőket jelentheti: a dualizmuskori fejlődés megítélését a zsidóság szempontjából, a „bűnös liberalizmus” vádját és védelmét, az ún. zsidó kapitalizmust, a gazdasági liberalizmust és általában a liberalizmus és a szabadelvűség megítélését a zsidósággal kapcsolatban. Az alapot ezen fajta csoportosítás értelmének az adhatja, hogy mind az érvek, mind az ellenérvek dualizmuskori társadalomfejlődésünk ívét próbálják – több-kevesebb sikerrel – felhasználni igazuk bizonyítására és a fentebbi elveket mintegy történeti folyamatként próbálják adaptálni. Másodsorban jelenthet egyfajta „sűrűsödési pontot” az a jelző, hogy ha zsidó, akkor destruktív (a destruktív szót romboló, pusztító, züllesztő értelemben használva). Itt tehát nincs másról szó, mint a két forradalomban való részvétel vádjáról (pontosabban a forradalmak okozójaként szereplő zsidóságról), a világháborúban részt illetve részt nem vevő destruktív zsidókról, térfoglalásukról a sajtóban, a tudományos életben, viszonyukról Trianonhoz és a nemzeti gondolathoz. Ennek a csoportosításnak a cenzúráját éppen a háború, a két forradalom, azok tanulságai és hatásai adhatják. Másképpen: ezek tehát új, modern feszültségek, új vádakkal és új érvekkel. Végül – de szorosan kapcsolódva az előbbiekhöz – a harmadik csoportot a megoldási elemek és a helyzetelemzések jelentik. Ezek tehát a zsidókérdés megoldási javaslatok: az asszimiláció vagy a cionizmus, a zsidó egyetem terve, a zsidó szervezetek próbálkozásai, nemzeti szempontú rendezés módozatai, röviden tehát konkrét javaslatok a kérdés megoldására.

A numerus clausus vitája nemcsak egy törvényjavaslat vitája volt. Igaz az az állítás, miszerint a törvényjavaslat vitája valójában a liberalizmus és a zsidóság feletti vitává vált.⁵² Ez a szempont adhat tágabb értelmet ennek a csoportosításnak, az tehát, hogy a numerus clausus vitája és fogadtatása elsősorban zsidókérdést jelentett és mint ilyen, jelentette a zsidóság elleni támadások teljes skáláját illetve az erre adott válaszok rendszerét is. Az ún. átfogó történeti tárgyú érveléseknek kiindulópontja az a kérdés volt, hogy a zsidóság faj vagy felekezet.

Haller István külön vitairatban foglalkozott a problémával,⁵³ de az 1920-as nemzetgyűlési vitákban is alapvető összeütközési pont volt. A kurzus és a keresztény politikusok álláspontja az ügyben jól rekonstruálható: a zsidóság szerintük egyértelműen faj és mint ilyet kell kezelni.⁵⁴ Természetesen az állítás nincs híján a bizonyítékoknak sem. Az érvek legfőbb vonala az volt, hogy évezredekig csak egy nemzet, faj tudja fenntartani magát, a zsidóságnak van erős faji öntudata, hiszen annak modern kori feltámadása maga a cionizmus. A zsidó vallás története tehát nem más, mint a zsidóságnak mint népnek és fajnak a története, a Tóra pedig elsősorban nemzeti törvénykódex és nem vallási tárgy szabályozás. Haller sarkalatos állítása volt az is, hogy a „zsidóság antropológiai homogenitását komoly ember nem vonhatja kétségbe.”⁵⁵ Mindezek alapján könnyű átlátni a zsidóság álláspontját, hiszen azok éppen azért mondják, hogy asszimilálódtak, meg hogy felekezatként kezelendők, hogy az élet minden területén hatalomra tegyenek szert. Arra pedig, hogy nemzeti öntudatuk milyen erős, elég a cionizmus gyors terjedését figyelembe venni.

Persze a nemzetgyűlés fajvédőinek is alapkérdés volt ez. Gömbös Gyula és Szűcs Dezső felszólalásukban kiemelték, hogy a zsidókérdés és a zsidók térnyerésének oka nagyrészt faji kvalitásaikban keresendő, mely ellen csak az „izzó keresztény, magyar faji öntudat” harcolhat.⁵⁶ A zsidóságnak történelme bizonyítja, hogy faj és nemzet, mert csak egy nemzet képes arra, hogy megőrizze öntudatát és összetartozását. Ebből a szempontból nem számít az, hogy a dualizmus törvénykezése felekezatként kezelte a zsidókat, hiszen azok a törvények a liberalizmus szellemében születtek. Gábor Gyula művéből már kiderült ennek az érvelésnek jogi tarthatatlansága, s ezeket a cáfolatokat a liberális nemzetgyűlési képviselők próbálták elfogadtatni. Ugron Gábor rendkívül érdekesen érvelt, miszerint, ha abból indulunk ki, hogy a zsidóság faj, s ha ellene védekezünk, az csak egy dolgot bizonyíthat: azt, hogy valamiben vagy valamilyen téren jobbak. Ha jobbak, akkor a megoldás az, hogy „kiválóbbnak kell lenni, mint ők”.⁵⁷ Sándor Pál is a dualizmus alapján bizonyította, hogy a zsidóság nem faj, hanem felekezet, az 1895.LII.tc. felidézése kapcsán így érvelt. „A magyar zsidóság a nemzet testébe beolvadt és az egyenjogúsításra kilenc évszázados ittléte alatt szerzett érdemeivel régen rászolgált. Ennek elismerése tehát a nemzet becsületbeli tartozása. ...Mi zsidó vallású magyarok, azt sohasem fogjuk elfogadni, hogy mi nemzetiség vagy zsidó nemzet legyünk... nekünk jogunk van a törvényhozás alapján egyenlő honpolgárnak lennünk.”⁵⁸

A zsidóság álláspontja a kérdésben korántsem volt egységes. Elég éles ellentét feszült az Egyenlőség és a Múlt és Jövő című zsidó lapok között, összeütköztek az asszimiláns és a cionista nézetek, de mások úgy foglaltak állást, hogy a zsidóság valóban nemzet és faj.⁵⁹ Objektív módon talán biológiai szempontból lehetne a kérdést eldönteni,⁶⁰ de itt fontosabb a problémakör mögött jelentkező politikai szándék. A zsidóknak nemzetté és fajjá minősítése egyértelműen a jogfosztás eszköze volt, hiszen így mintegy érvénytelenné váltak a rájuk vonatkozó liberális alapú törvények. Ez pedig módot adhatott a probléma (és az egész zsi-

dókérdés) új – aktuálpolitikai szempontú és alapvetően antiszemita meghatározottságú – kezelésére. A vita, az összeütközések másik fontos súlypontja a liberalizmus, a szabadelvűség, a jogegyenlőség értelmezése, megítélése volt a zsidókérdés szempontjából.

„Különösen a liberalizmus eszmeköre, amely narkózisba hozta ezt a nemzetet, átjártotta a hatalmat a zsidók kezébe. A szabadkőművesség, a szociáldemokrácia, az összes internacionalista szervezetek révén a zsidóság nemcsak bent az országban, hanem kifelé is uralta a helyzetet és még ma is uralja.”⁶¹

A Gömbös-féle rövid summázatot Milotay István egyértelműen a liberalizmus általános problémakörévé szélesítette. Véleménye szerint nincs másról szó, mint arról, hogy a tc. javaslat egyben leszámolás a kóros liberalizmussal, mely liberalizmus „száz esztendő alatt eljutott oda, hogy plutokratikus, kapitalista gazdasági rend lett.”⁶²

Ezt általános európai jelenségként értelmezte, majd tényként jelezte azt, hogy az ingó tőke '67 előtt és után is Magyarországon nagyrészt zsidók kezében volt.⁶³

A kapitalizmus szükségszerűen a zsidóság felemelkedésével és uralomrajutásával forrt össze, a földvagyon kicsúsítása a vezető osztályok kezéből pedig egyben a politikai hatalom kicsúszását is jelentette a zsidók javára. A zsidóság így állam lett az államban – szerinte feladva az asszimilációt – és már ő szabta meg a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális érvényesülés feltételeit. Többé már nem alkalmazkodtak, hanem hozzájuk kellett alkalmazkodni. Most tehát a törvényhozás dolga nem egyéb, mint az, hogy „ne legyen zsidóság szándékos és tudatos segítője... a társadalmi, gazdasági és politikai érvényesülésben.”⁶⁴

Az ilyenfajta – viszonylag tárgyilagos hangú – érvelést azonban legtöbbször a dühödte és pragmatikus, kinyilatkozásszerű támadások váltották fel.⁶⁵

A dualizmus korszaka tehát egészében volt hibás azért, mert a zsidóság tért nyerhetett. A liberalizmus körüli vitáknak másik vetülete a gazdasági liberalizmus kapcsolata a zsidókérdéssel. A dualizmus gazdasági liberalizmusa nem volt más, mint szabad út a zsidók korlátlan érvényesülése felé, amit azok tökéletesen ki is használtak – a beállítás ilyen formája természetesen antiszemita álláspontokba ágyazódott. Az ún. zsidó kapitalizmus megítélése volt a tárgykör neuralgikus pontja. Haller egyenesen tagadta a zsidók szerepét a dualizmuskori magyar ipari fejlődésben.

„Nem azért volt 1867-től máig ipari fellendülés, mert azt a zsidók csinálták, hanem azért, mert a magyar nemzet ennyi esztendő után végre egy rövid, békés időszakhoz jutott és módjában volt egyszer nem kardot forgatni, hanem a munka eszközához nyúlni.”⁶⁶

A liberális politikusok, a zsidóság képviselői – többségükben – reális történeti érvekkel cáfolták ezt, véleményüket a klasszikus polgári liberalizmus védelmében fogalmazták. Kifejtették, hogy a dualizmuskori liberalizmus az alkotóerők teljes felszabadulását hozta, és a zsidóság az 1867. XLVI.tc.-ért hálából a nemzet szolgálatába állította tehetségét.⁶⁷ A kapitalizmus nem vétke, hanem műve

volt a liberalizmusnak, „így a kapitalizmust, a magyar gazdaságot újra nagygyá tenni semmiképpen sem lehet a liberalizmus letörésével.” „A gazdasági liberalizmus fenntartása, elismerése több, mint öncél, hiszen egy nemzetgazdaságot kell reorganizálni.” Ebben a nagy nemzeti feladatban a zsidóság szerepe döntő lehet. A zsidóság gazdasági erejét megsemmisíteni annyi, mint magát a magyar gazdaságot megsemmisíteni.⁶⁸

A liberalizmust elsősorban józan gazdasági megfontolásból védték. Pethő Sándor a nemzetgyűlésben egyértelműen fogalmazta meg ezt: „...1867 óta, amikor a jogegyenlőséget megteremtették ebben az országban, az ipari és kereskedelmi fellendülésnek, a kultúrának, a tudományok és a nyelv terjedésének igenis, erős zsidó tényezői is voltak.”⁶⁹

A nemzetgyűlés zsidó tagjai a klasszikus liberális polgári jogegyenlőség nagyjait (Kossuthot, Eötvöst, Deákot) idézték, de a politikai közélet – nem zsidó, de liberális alapokon álló – más képviselői is a szabadelvűség és a jogegyenlőség súlyos megsértését látták a törvényjavaslatban.⁷⁰

A liberalizmus elvetése szorosan kapcsolódott – a jobboldal érvelésében – azzal, hogy a zsidóság nem asszimilálódott, ha pedig megtette, akkor csupán azért, hogy pozíciót és teret nyerjen az egyes pályákon. A térfoglalást és az asszimiláció csődjét mintegy a zsidóság bűneként kezelték, azonban ebben az esetben mélyebb okokról volt szó. Egy ellentmondásokkal teli és csak részlegesen polgárosult társadalomban mindig megvan a veszélye annak, hogy az emancipációt ne egyenjogúsításként, hanem a zsidóság valamiféle hatalomátvételeként értelmezzék. Alapvetően azon az alapon lehet ezt megtenni, hogy a zsidó emancipáció nemigen ágyazódik egy megelőző polgári forradalomba vagy egy össztársadalmi reformba.⁷¹ Véleményük szerint ez esetben is e mélyebb összefüggés konkrét kivetítéséről van szó.

A zsidóság jogosan a közjogi alapra helyezkedett, amikor is bizonyította, hogy „az 1867. XVII.tc. értelmében a magyar zsidók népelemi mivolta közjogilag teljesen beolvadt a magyar honpolgárság fogalmába”.⁷² Aki tehát ezt a tényt cáfolja, magát a törvényt és így Deák koncepcióját is cáfolja. Természetesen a térfoglalás vádja is reagálást kívánt, annál is inkább, mert ennek valós alapjai voltak. A zsidóság alaptétele az volt, hogy története során a zsidóság odanyomult, ahová lehetett. A beáramlást tehát maga a keresztény társadalom tette szelektívvé azzal, hogy az egyes pályákat adminisztratív eszközökkel elzárta a zsidók elől, más területeket pedig teljesen nyitva hagyott. „A zsidók mindig oda özönlöttek, ahová lehetett. A mezőgazdasági pályákra nem özönlhettek, mert a mezőgazdasági iskolákból egy szavakban meg nem szövegezett numerus clausus már régóta kizárta a zsidókat. A zsidó nem lehetett magyar paraszt. Huszár se nagyon lehetett. Miniszteri tisztviselő is csak elvétve. Lett hát ami lehetett: ügyvéd, orvos. Most már ez sem lehet: előzőnlí tehát a kereskedelmi és ipari pályákat... A zsidó azzá alakult, amivé engedték!”⁷³

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a zsidóság körében megfogalmazódik – véleményük szerint – a zsidó önreflexió egyik eleme is: a másság. A zsidó más,

mint a környezete, más mint a társadalom többi része és ez magyarázatként szerepelt. „Amíg a zsidóság bármiben is különbözik a keresztény környezetétől, addig fennáll vele szemben az averzió, addig megvan vele szemben a gazdasági tartózkodás, addig megmarad tehát a zsidóknak a termelésben való egyoldalú elhelyezkedése, bizonyos pályákról való kiszorulása és más pályákon való túlságos tolongása, megmarad ennek következtében különálló társadalmi helyzete és mindennek következtében kialakult, saját színeivel aláfestett morális és világszemléletű felfogása. Vagyis megmarad a zsidókérdés minden bajával egyetemben.”⁷⁴

A zsidóság döntő többsége a teljes asszimiláció mellett foglalt állást, bár az erősödő cionizmus és a – az egyes csoportok társadalmi helyzetéből adódó – véleménykülönbségek kétségkívül polarizálták ezt az álláspontot.

A veszített háború, a két forradalom, a trianoni békemű új típusú kihívásokat és vádakot jelentett a zsidóság számára. A numerus clausus vitája kapcsán állandó és visszatérő problémává vált a háború kérdése. A zsidókat ért támadások alapja az volt, hogy a háborúban messze nem számarányuknak megfelelően vettek részt, a frontokon kerülték az első vonalat, a behívások elől minden eszközzel megpróbálták kibújni és a hadseregben – főleg a keleti fronton – a bolsevizmus fő terjesztői a zsidó tisztek és közkatonák voltak. A nemzetgyűlésben Prohászka Ottokár statisztikai adatokkal támasztotta alá ezt az érvelést, Kovács Alajos statisztikai munkájában pedig megállapította, hogy a zsidók csak félfannyi véráldozatot hoztak, mint amennyire őket népességi arányuk szerint kötelezte volna.⁷⁵ Természetesen megbízható adatokkal egyikük sem rendelkezhetett, hiszen 1920-ban még lehetetlen volt felmérni a háború magyar veszteségeit, különösen pedig azt, hogy az elesettek és sebesültek közül ki milyen vallású és nemzetiségű. „A vád – miszerint a zsidóság kollektíve a háborúban destruktív magatartást tanúsított – azt kívánta alátámasztani, hogy a zsidók valójában nem azonosultak a magyarsággal, a nemzet súlyos helyzetében vonakodtak a véráldozatoktól, a frontokon gyáván viselkedtek, a háborús évek alatt csak saját hasznukat keresték. A zsidóság képviselői 1920-ban védelmi röpiratokban próbálták cáfolni ezeket az adatokat, az Egyenlőség, a Múlt és Jövő folyamatosan közölte a sebesült és elesett zsidó katonák neveit, adatait.”⁷⁶

A nemzetgyűlésben Sándor Pál volt az, aki különösen az elesett zsidó katonák nevében, megpróbálta visszaszorítani a vádakot, jogosan hivatkozva arra, hogy megbízható statisztikai adatokkal egyik fél sem rendelkezik.

A destruktivizmus vádjának további pillére a forradalmakban való részvétel volt, ami azt jelentette, hogy a két forradalom nem volt más, mint a zsidóság műve. A zsidó nemzetközi szociáldemokrácia kapcsolódva a zsidó sajtóhoz és a szabadkőművességhez, tervszerűen kirobbantotta a proletárforradalmakat, amit sajátjaként kezelt.⁷⁷ Hoór Károly művében adatokat is tudni vélt, miszerint a Gallilei-kör tagjainak 96 %-a zsidó volt, és a volt közoktatásügyi bizottság 54 tisztviselője közül 51 volt zsidó.⁷⁸

A bolsevizmus vádjánál fő jellegzetesség az általánosítás volt. A zsidóság egésze okozta a forradalmakat, így a zsidóság egésze a bűnös. Ebből a szempontból teljesen mindegy az, hogy a forradalmat elfogadta-e vagy sem, a lényeg az, hogy zsidó és mint ilyen züllesztő elem. Logikus módon a zsidóság képviselői és a liberális politikai közvélemény elsősorban az ilyen általánosítás ellen harcoltak. Vázsonyi Vilmos már 1919-ben kifejtette, hogy a zsidóság egészére fogják majd a destruktivizmust érteni, függetlenül mindentől.

„...és minden zsidó destruktív, még akkor is, ha a zsidó forradalmárok által a száműzetésbe üldöztetik és a zsidó bolsevisták halálra ítélték.”⁷⁹

A zsidó sajtótermékek a proletárforradalom alatt többnyire egyfajta semleges álláspontot foglaltak el, feltűnően tartózkodtak a nyílt állásfoglalástól. 1920-ban – amikor a zsidóságra nyomasztóan nehezedett a forradalmi felbujtás vádja – mindenki Vázsonyi jóslatához tért vissza védekezésében.

„Magyarország nyitott határai, ha itt a bolsevizmus példáját követik, ha itt a katonáink harci kedve megszűnik és a bolsevik tanokat követik, azt jelentik, hogy bejönnek ellenségeik és feldarabolják ezt az országot.”⁸⁰ Íme tehát a bizonyíték: a zsidóság legtekintélyesebbje már 1918-ban felhívta a figyelmet a bolsevizmus veszélyére, amikor még más (keresztény) politikusok hallgattak.

Ezt az érvelést vitte tovább Sándor Pál a nemzetgyűlésben, amikor azt állította, hogy az október 31-i fordulatot „majdnem az összes itt levő férfiak teljes erejükkel támogatták.”⁸¹

A célzást elsősorban Hallernak szánta, de ezen túl jogosan érvelt úgy, hogy egy csoport bűnei nem az egész zsidóság bűnei. A zsidóság ténylegesen nagy számban szerepelt a forradalmi megmozdulásokban, de ennek más okai voltak. A magyar munkásság nagy része idegen nemzetiségű vagy zsidó volt és így helyzeténél fogva is bázisként szerepelhetett egy forradalmi mozgalomban.

A 19. századi magyar kapitalizmus fejlődését elsősorban társadalmi szempontból meghatározó csoportjaiban – így különösen a munkásarisztokrácia és az uralkodó gazdasági elit körében – a zsidóság súlya döntő volt.

Ez okozhatta azt a fonák helyzetet, amit Szende Pál röviden úgy jellemezett, hogy „a magyar kommunisták jórészt zsidók voltak, mégis halálos csapást akartak mérni a zsidó kapitalizmusra.”⁸² A zsidóság marxista és kommunista nézetekeket valló képviselői valójában nagyon távol kerültek magától a zsidóságtól, mint felekezettől és vallástól, ezt a távolodást egyrészt a marxista eszmerendszer is erősítette, másrészt a zsidóság nagy tömegei – különösen a forradalmak után – élesen elhatárolták magukat tőlük. Az elhatárolódás elsősorban valláserkölcsi és etikai alapon történt, ez a folyamat tekinthető úgy is, hogy egy súlyos helyzetben lévő társadalmi csoport megpróbálta kivetni magából azt a részt, amely szerinte magát a helyzetet okozta. „A bolsevizmus nem írható semmilyen vallásfelekezetre rovasára, mert hiszen a bolsevista vezetők valláskülönbség nélkül minden vallást egyformán próbálnak megsemmisíteni, hogy... az emberi méltóság és az emberi szabadság... elvei helyébe... az ő elnyomó zsarnokságukat juttassák uralomra. ...A hazai zsidóság azokkal, akik megtagadják Istent és a hazát, semmilyen közössé-

get nem vállal, őket zsidóknak éppen oly kevéssé tekinti, mint magyarnak. Kiveti a maga kebeléből őket és tiltakozik az ellen, hogy őket bárki is velük azonosítsa.”⁸³

A zsidóság reagálása a forradalmi destruktivizmus vádjára tehát alapvetően két irányú volt: egyrészt az általánosítás ellen támadtak, másrészt mintegy kitagadásként a kollektív felelősség vádját egy szűkebb csoportra hárították át. Ebben a viszonylatban szinte kötelező volt az, hogy a lojalitást, a nemzeti gondolat támogatását a baloldal (így a zsidóság) képviselői is vállalják, hogy egyáltalán politikai mozgásteret nyerhessenek. Ez annál is inkább kötelező volt, mert a zsidósággal szemben megfogalmazódott az a vád is, hogy az integritás kérdésében destruktív álláspontot képviselnek. Ez jelentette a trianoni béke ügyét és az elcsatolt területeken élő zsidóság problematikáját. A vádat itt is Haller István fogalmazta meg, azt állítva beszédeiben, hogy a megszállt területeken mindenki magyar maradt, csak a zsidók nem. Szorosan kapcsolódott ehhez az is, hogy a trianoni rendezés nem jelentett a zsidóknak különösebb megrázkódtatást, hiszen ők eleve nemzetietlenek voltak és sohasem azonosultak igazán a magyar nemzeti gondolattal.⁸⁴ Valójában a magyar zsidóság a trianoni békeszerződés következtében érzékeny számbeli veszteségeket szenvedett, ugyanis a megszállt területek zsidósága volt a budapesti zsidóság tömegbázisa (főleg Nagyvárad, Arad, Kassa, Temesvár esetében). A zsidóság vezetőinek álláspontja ebben a kérdésben volt a legegységesebb, egyértelműen a trianoni határok ellen foglaltak állást és felszólították az elcsatolt területek zsidóságát, hogy őrizzék és erősítsék különállásukat és ezzel magyarságukat.

„A mi nemzeti érzésünk azé a nemzeté volt a maga végtelenségében és marad az övé – akié volt! Zsidó vallás, nem zsidó nemzet. Új uralomra kerülhetünk át, mely nemzetté parancsolhatja a maga zsidóságát, de mi nem vagyunk nemzet. Úgy kerülhetünk át, mint a magyarságnak egy része. Az igazság az, hogy magyar zsidók voltunk, vagyunk. Hiába! Nem tudunk hűtlenkedni, nem tudunk követ dobni a kútba, amelynek a vizét ittuk.”⁸⁵

A kérdés súlyát jelezte az is, hogy a Pesti Izraelita Hitközség védelmi röpiratosorozatában külön rész foglalkozott az integritás és a zsidóság viszonyával, számos konkrét példán keresztül elemezve a zsidók hazafias tevékenységét és magatartását a megszállt területeken.⁸⁶ A törvényjavaslat kapcsán a viták, az érvelések összecsapásának színtere, az ún. zsidó és keresztény sajtó volt. A több mint egy tucat zsidónak titulált sajtótermék ellen az volt a legfőbb vád, hogy mindent elzsidósítanak, amivel csak foglalkoznak és hogy a zsidók terjeszkedésének legfőbb szócsövei.

Tény az, hogy a nagyobb lapok szerkesztőbizottságaiban nagyon sok volt a zsidó származású, de az is kétségtelen, hogy a hírlapírás színvonalát jórészt éppen ez a csoport jelentette. Ez utóbbi a zsidóság érveként is szerepelt, azzal együtt, hogy a hírlap nem más, mint üzleti vállalkozás, ahol is a zsidó elem hagyományosan erős.⁸⁷ A sajtótermékek mellett a vitáknak, az érvek összeütközésének másik színtere a nemzetgyűlés volt, ahol minden hozzászóló megtette javaslatát

is a kérdés – szerinte – elfogadható rendezésére. A jobboldal legbefolyásosabb képviselői – elsősorban Prohászka és Haller – amellet foglaltak állást, hogy a zsidóságnak mint nemzetnek a cionizmus felé kell fejlődnie, hiszen az nem más, mint a zsidó nacionalizmus, mely majd létrehozza az új hazát, ahova a zsidóság kivándorol.⁸⁸ Természetesen teljesen vad és irreális megoldások is felbukkantak a nemzetgyűlési vitákban. Dinich Vidor például azt javasolta, hogy zsidókat legálább 10 évig ne vegyenek fel az egyetemre, de ugyanilyen szélsőséges véleményt fogalmazott meg Ereky Károly is, aki különösen közbeszólásaival szinte lehetetlenné tette a liberális és zsidó képviselők védekezését.⁸⁹ Ebben a helyzetben a liberális és zsidó képviselők felszólalásaikban megpróbálták a zsidó kérdés megoldását is felvázolni. Különösen Sándor Pál és Bródy Ernő voltak azok, akik a zsidóság nevében élesen elhatárolták magukat a cionizmustól, mint megoldástól. A cionizmus ekkorra érezhetően erősödő áramlattá vált a magyar zsidóság körében és a fentebbi álláspont mélyülő ellentéteket jelentett az egyes csoportok között. A Zsidó Szemle egyértelműen elhatárolta magát Sándor Pál álláspontjától, kifejtve, hogy az egyetlen megoldás a cionizmus.⁹⁰

Nem nehéz felfedezni a nemzetgyűlési képviselők érvelésében az asszimilációs irányzat hatását: legtöbbjük az asszimilációt a békés építő munkát, az összefogást és a zsidóság teljes azonosulását tartotta járható útnak. Logikus módon az ország gazdasági újjáépítésének szükségességét vetették fel. „...ez az ország nem tud másképp magához térni, csak úgy, ha *összes lakosai összefognak* és istápolni fogják *gazdasági* rekonstrukcióját.”⁹¹ (Kiemelés tőlem: B.R.)

A zsidóság hajlandó áldozatokat hozni a haza érdekében és legfőbb törekvése az, hogy asszimilálódjék, de csak jogai teljes tiszteletbentartásával. Sándor Pál érveléséhez – jórészt józan megfontolásból – több liberális politikus is csatlakozott, kifejtve, hogy a keresztény társadalom inkább versenyre keljen a zsidókkal, de semmiképp sem adminisztratív eszközökkel. Magának a magyarságnak is numerus clausus-a van és egy ilyen helyzetben nem engedhető meg semmiféle széthúzás.⁹² Tanulságos az, hogy az asszimilációt hirdető zsidóság körében a galíciai bevándoroltak kitiltása mintegy megoldásként jelentkezett – elsősorban Sándor Pál és az Egyenlőség képviselete ezt a nézetet – ami jelezte azt, hogy a zsidóságon belül nemcsak társadalmi érdekbeli, hanem történeti-időbeli, származásbeli megosztottság is volt.⁹³ A törvényjavaslat vitája során a zsidóság körében előtérbe került gyakorlati megoldásként az önálló zsidó egyetem alapításának terve.

Gábor Gyula elképzelése szerint erre jogi alapot az 1868.XLIV.tc.-ben felekezeti autonómiát biztosító 26. § adna, amely engedélyezte a bevett felekezetek szabad főiskolaállítását. E törvény alapján a felállítandó zsidó egyetem a numerus clausus által kiszorultak oktatását végezné. Semmiképpen sem állna szembe az 1920.XXV.tc. szellemével, hiszen a törvény bevallott célja csak annyi, hogy „csupán annyi ifjút fogad be a főiskolákra, amennyi alapos kiképzése biztosítható.” Az anyagi terheket a zsidóság különösebb gond nélkül vállalná és így a színvonalas oktatás is megoldható. A tervezet lelkes propagálójának bizonyult az

Egyenlőség is, de a Zsidó Szemle állásponjtja az volt, hogy az ötlet nagyon na-
ív.⁹⁴

Valójában az ügy a kurzus keresztény politikusain állt vagy bukott. Haller mi-
niszter határozottan elzárkózott a zsidó egyetem létesítésének gondolatától, az
általános antiszemita légkör pedig kétségkívül nehezítette az elképzelés megvaló-
sítását. A legjobban érintett csoport – a zsidó egyetemi és főiskolai hallgatóság
– szintén megpróbált állásponjtjának konkrét szervezeti keretet adni. 1919 őszén
alakult a Zsidó Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége, mely első közgyűlé-
sét november 12-én tartotta. Az Egyenlőség szerint 1920 tavaszán mintegy négy-
ezer tagja volt, de 1920 őszétől érezhetően csökkent a létszáma. Az Egyenlőség
lapjain többször is kifejtették véleményüket és kéréseiket, a numerus clausus
ügyében memorandumot intéztek a nemzetgyűléshez. Részletes adatokat közöl-
tek hősi halottaikról és a sebesült zsidó katonákról és élesen elhatárolták magu-
kat a „kommunista tébollyal fertőzöttektől.”

A tudományos tevékenység érdekében a jogfolytonosság biztosítását, méltá-
nyosságot és igazságot kértek, mindezeket szerzett jogaik alapján.⁹⁵ Az ekkor
rendkívül erős tömegbefolyással rendelkező jobboldali diákszervezetekkel szem-
ben a zsidó ifjúság szervezkedése azonban aligha képezhetett ellensúlyt. További
lépésként a zsidóság képviselői megpróbálták az egész liberális közéletet meg-
nyerni a numerus clausus ellen.⁹⁶ A már korábban elemzett érvelések mellett a
törvény negatív következményeire kitérve hangsúlyozták, hogy az a magyarság
szempontjából sem hasznos. Beck Lajos szerint a numerus clausus kérdése an-
nak a kérdése, hogy az ország lépést tud-e tartani a civilizált népek fejlődésével.
Drozdy Győző a törvény antiszociális oldalát emelte ki, mert „elsősorban a viéki
szegény magyar zsidó ifjak maradnak ki”, emellett pedig az Amerikában élő ma-
gyar zsidók támogatása is megnőne, ha nem lenne numerus clausus.

Még több hozzászóló is kiemelte a törvény sok-sok gyakorlati negatívumát,
hozzátéve azt, hogy a numerus clausus miatt nagyarányú szellemi exportra kény-
szerül az ország, a nemzet egésze marad szegényben a világ előtt.⁹⁷ Kétségtelen
tehát, hogy már megszületése pillanatában is a numerus clausus törvény értelme
és hasznossága megkérdőjelezhető volt, a végrehajtása és a hatása pedig egyér-
telművé tette hibáit.

Összegzés

Az 1920. XXV. tc. bevallott célját nem érte el, nem csökkent az egyetemi hallgatók
száma, hanem 1923-ig folyamatosan nőtt és ekkor is csak azért állt meg a növeke-
dés, mert a háborús évfolyamok ekkorra már „kifutottak”.⁹⁸

A törvény valódi célja sem valósult meg, bár a budapesti egyetemeken a zsi-
dók aránya erősen csökkent, országos átlaguk mégis 10,56 % volt a törvény ha-
tályba lépése után is. Ennek oka főként abban keresendő, hogy az ún. menekült
egyetemek (főleg Szegeden és Pécsen) a Budapestről kiszoruló és a megszállt

területekről érkező zsidó hallgatók nagy részét felvették.⁹⁹ Még 1920-ban a törvényt Haller miniszter a Turul Szövetség állandó követelésére módosította, így azt a felsőbb évfolyamokra is érvényesítették, feladva a szerzett jogok elvét.¹⁰⁰ Az egyetemi beiratkozások körül és a törvény végrehajtása kapcsán állandóvá váltak a kisebb-nagyobb atrocitások, jelezve, hogy a numerus clausus ebben a formájában nem sokat ér.

A törvény utóéletéhez tartozik annak népszövetségi tárgyalása, melyet nemzetközi zsidó szervezetek kezdeményeztek, azon az alapon, hogy az megsérti a törvény előtti egyenlőség elvét, így a trianoni szerződés 56. 57. 58. szakaszába ütközik és hogy a magyar zsidóságot faji, nemzeti kisebbségként kezeli.¹⁰¹

A vizsgálat gyakorlatilag eredmény nélkül zárult, a törvény pedig Bethlen konszolidációs érájában lassan elvesztette értelmét. Bethlen István 1921. április 19-i nemzetgyűlési beszédében a zsidókérdés kezelésének új irányvonalát vázolta fel:

„Elismerem, hogy jelenleg van zsidókérdés az országban, de ennek megoldása az, hogy gazdasági téren azok lehessünk nélkülük is, amik velük együtt vagyunk. Ez ő nekik is érdekük, mert abban a percben, amint nem lesznek nélkülözhetetlenek, abban a percben az összhang itt helyre fog állni... a kormány el van szánva arra, hogy egy konstruktív politika alapelveit rakja le.”¹⁰²

E konstruktív politika jegyében Bethlen tudatosan bevonta – elsősorban – a zsidó nagytőke képviselőit konszolidációs programjába és konfrontáció helyett az együttműködést kereste. 1928-ra ennek az lett az eredménye, hogy valójában a numerus clausus hivatalosan elvesztette zsidóellenes jellegét és az izraelita közösség vezetői, csakúgy mint az egész izraelita intézményrendszer, beleértve a parlamenti ellenzék zsidó képviselőit, belpolitikai és külpolitikai téren egyaránt magukévá tették a nacionalizmus ügyét.¹⁰³ Az 1920.XXV.tc. hatásainak vizsgálatánál kétségkívül az egyik legfontosabb terület a törvény miatt külföldre kényszerült egyetemi hallgatók ügye. Bár a zsidóság közölt adatokat az egyes külföldi egyetemeken tanuló magyar zsidó hallgatókról, ezek a számok erős kritikával kezelendők.

A numerus clausus tc. hatásainak átfogó, mindenre kiterjedő vizsgálatát a külföldön végzett kutatások tehetik teljessé, tehát annak megállapítása, hogy a törvény által kialakult szellemi tőkeexport valójában mit is jelentett.¹⁰⁴

Az 1920.XXV.tc. erős antiszemita hangulatban született, a jobboldali egyetemi diákszervezetek közvetlen nyomására. A törvény létrejöttét elősegítette a középosztály súlyos egzisztenciális helyzete, az elcsatolt területekről beáramló tisztviselők és egyetemi hallgatók tömegei, a háború és a két forradalom traumája. A szellemi túlprodukciónak csökkentése ürügyén a kurzus a zsidóságot vette célba a törvényjavaslattal, bár maga a törvény nem is tartalmazza a zsidó szót. Jogilag számos pontatlansága volt, törést jelentett a dualizmus jogalkotásához képest, amennyiben a zsidóságot fajként és nemzetként kezelte.

Emberi és állampolgári jogokat sértett azzal, hogy a tanszabadság elvét homályos és szabadon értelmezhető kritériumhoz (megbízhatóság) kötötte. A törvény gyakorlati végrehajtása során a zsidóságot ért súlyos atrocitások nem a jogrend

erősítése felé mutattak. A baloldali liberális közvélemény és a zsidóság képviselői a klasszikus polgári jogegyenlőség alapján utasították el a numerus clausus-t, érveléseikben a dualizmus állapotából indultak ki. A destruktivitás vádjára konkrét érveket próbáltak gyűjteni, kiemelve azt, hogy az általánosítás itt súlyos zavarokat okoz. Az ország gazdasági újjáépítése és az összefogás érdekében társadalmi békét és konszolidációt hirdettek, s magukévá tették a revízió ügyét is. A védekezést, az érveléseket megosztotta a zsidóságon belül feszülő ellentét, melyet az asszimiláns és a cionista csoportok is mélyítettek. Érezhető volt, hogy a zsidóság – ebben a számára súlyos helyzetben – sokszor kétségbeesetten kereste érveit, saját belső ellentmondásai felerősödtek. Ez az egész baloldali politizálásra érvényes volt, hiszen 1920-ban egy liberális, demokratikus alapú politikának rendkívül kedvezőtlenek voltak a lehetőségei.

A numerus clausus beépülve a konszolidáció folyamatába, elveszítette jelentőségét, az újabb törést csak a 30-as évek zsidótörvényei hozták. Jogegyenlőség, jogfolytonosság és összefogás: ez látszik megoldásnak, melyet a zsidóság nevében Sándor Pál markánsan fogalmazott meg:

„Legyenek meggyőződve arról, hogy a zsidóság hajlandó áldozatokat hozni, mert azok az áldozatok voltaképpen nem áldozatok, mert a haza érdekében történnek, hanem semmi körülmények között megaláztatásba, a becsületünk vagy magyar nemzetiségünk aláadásába bele nem nyugodhatunk. Mi t. Nemzetgyűlés, megmutattuk a múltban, hogy tudunk meghalni hitünkért, azonban szellemi gettóba nem vágyakozunk, oda nem megyünk. Az igazságért hajlandók vagyunk szenvedni, de a botot, amely minket üt, megcsókolni sohasem fogjuk.”¹⁰⁵

Jegyzetek

1. A dolgozat egy készülő nagyobb munka része, amely a zsidóság reagálását vizsgálja a huszas évek antiszemitizmusára.
2. A numerus clausus történeti feldolgozásaira: *Ladányi Andor*: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919-1921). Értekezések a történeti tudományok köréből Ús. 88. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 117.
3. Az átlagos szavazópolgár vélekedése nehezen megfogható, de ennek vizsgálata számos tanulással járna, és fontos lenne az ún. hétköznapi (elsősorban falusi, paraszti) társadalmi reakciók elemzése a zsidókérdés szempontjából.
4. A dolgozat elsősorban a legális közvélemény-reagálásokkal foglalkozik, nem érinti tehát a kommunista párt tevékenységét, amely 1919 augusztusától illegálitásban kényszerült, a szociáldemokrata párt pedig 1920-ban döntően saját létfeltételeiért harcolt. A szociáldemokrata párt ekkori tevékenységére: *Fehér András*: A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus – 1921. Értekezések a történeti tudományok köréből. ÚS.50.Akadémiai Kiadó, Bp.1969. 93-163.
5. A nemzetgyűlésben elsősorban *Bródy Ernő*, *Sándor Pál*, *Peis Sándor*, *Bárczy István*, *Ugron Gábor*, *Vázsonyi Vilmos*, *Giesswein Sándor* és *Rupert Rezső*. *Az Egyenlőség*, a *Zsidó Szemle*, a *Múlt és Jövő* szerkesztői és cikkírói, más – liberális beállítottságú – sajtótermékek képviselői (*Újság*, *Pesti Napló*, *stb.*) A liberális politizálás további képví-

- selőire: *A magyar zsidóság almanachja* (a továbbiakban – *Almanach*) című kötetben nyilatkozó közéleti személyiségek.
6. Az 1920. évi február hó 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai (Bp. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. könyvnyomdája 1920.). *Nemzetgyűlési Napló IV-V.* kötet. 1920-1922. (A továbbiakban: *Napló*.)
A már említett publicisztikai kiadványok témával foglalkozó cikkei. A vitairatok, védőiratok, a kortárs politikai irodalom fontosabb darabjai: *Almanach, Gábor Gyula: A numerus clausus és a zsidó egyetem* (Bp. 1924. Fráter Nyomda), *A magyar zsidóság útja vezércikkek és beszédek tükrében* (1840-1940.), *Székely Nándor: A numerus clausus Magyarországon, Haller István: Harc a numerus clausus körül, Hoór Károly: A numerus clausus (kiadja a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, Bp. 1925.), Üb: A numerus clausus a szégyen és pécsi egyetemen* (Centrum Kiadó vállalat Rt., Bp. 1923.), *Kozma János: A budapesti zsidó-liberális sajtó és szabaddkőművesség* („Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. Bp. 1922), *Méhely Lajos: A numerus clausus mérlege* (Held János könyvnyomdája, Bp. 1932), *Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon* (kiadja a Pesti Izrealita Hitközség, Bp., 1938.), *Pap Károly: Zsidó sebek és bűnök* (vitairat, Kosmos, Bp., 1935.), *Mit felelünk az antiszemitáknak?* (Védelmi röpiratsorozat – a Pesti Izraelita Hitközség Kultúr- és Szociális Ügyosztályának kiadása). Ebben: Magyar zsidó katonák aranykönyve 2., 3. füzet, *A magyar zsidóság és az integritás., A magyar zsidóság szerepe az 1919-es ellenforradalomban.*
  7. Trianon társadalmi-tudati hatásaira: *L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában* (kézirat).
  8. *Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* (Válasz 1948.10-11.sz. 135-295. In.: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus.* (Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Hanák Péter. Gondolat, Bp. 1984. 232.)
  9. *Kóbor Tamás: A zsidó kérdéstről* (Múlt és Jövő 1920. apr.23. 7-8.)
  10. *Milotay István: Remények és csalódások* (Új Nemzedék, 1920. ápr. 11. In.: *L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke* (A liberális polgári pártok 1919-1931) Akadémiai Kiadó Bp. 1980.31.)
  11. *Napló: 1920. szeptember 16-i ülés.* 344.
  12. *Jehuda Don-George Magos: A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése* (TSZ. 1985/3. 439.)
  13. *William O. McCagg: A főbb vitapontok. Fontos-e a zsidó nemesség?* (In.: *Fejlődéstani tanulmányok – Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában.* ELTE Áll. és Jogtud. Kar. Tud. Szoc. Tanszék, Bp. 1985. 375.)
  14. *Magyar Statisztikai Évkönyv* (a továbbiakban: *MSÉ*) *Új folyam XVII-XXX.* Bp. 1925. 7-11.)
  15. Budapesten az önálló iparosok 31,6 %-a, az ipari tisztviselők 52,6 %-a, az önálló kereskedők 66,2 %-a, a hitelügyletek önálló keresőinek 90,3 %-a, a kereskedelmi tisztviselők 70,9 %-a, a hitelügyi tisztviselők 55,6 %-a volt zsidó. In.: *Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (Bp., 1922. A szerző kiadása, 42.)
  16. *Ladányi: im.* 60.
  17. *MSÉ* 1920. 13. tábla 196. *Ladányi: im.* 39.
  18. *MSÉ* uo., *MSÉ* 1920. 16. tábla 17., *Ladányi: im.* 48.
  19. *Kovács Alajos: im.* 36-38.
  20. *Pándi Ilona: A magyar „középosztály” kérdéséhez* (Századok. 1965. 1-2. sz. 133.) *Szevári Katalin: Az első numerus clausus törvényről* (ELTE Jogi Kar Actái 18. kötet. Bp., 1976/2.).

21. A jobboldali egyetemi ifjúsági szervezetek tevékenységére: *Ladányi*: im. 108-149.
22. Horthy 1920. július 15-én bízta meg Teleki Pál grófort kormányalakítással.
23. *Napló* 1920. július 22-i ülés 18.
24. *Napló* 1920. július 31-i ülés 137.
25. Uo. 140-141.
26. Uo. 139.
27. *Pesti Napló* 1920. október 12. 3. – Gr. Teleki Pál szegedi beszéde a kül- és belpolitikai helyzetről.
28. 1920. július 31. 2. „A zsidóság készséggel támogatja a kormányt a rendcsinálás, a nemzeti újjáteremtés nagy munkájában.”
29. *Ladányi*: im. 58-72.
30. *L. Nagy*: Bethlen liberális ellenzéke... 31-33.
31. A törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés 14 ülésén át tárgyalta, majd 1920. szeptember 22-én – harmadszori olvasásban – azt 57 szavazattal és 7 ellenszavazattal elfogadta. A törvényjavaslat előtörténetére és az egyes egyetemi karok határozataira: *Szegvári Katalin*: im. 8-14. és *Ladányi*: im. 125-129.
32. *Magyar Törvénytár* 1920. évi törvénycikkek (Franklin Bp. 1921.) 145-146.
A törvénycikk végrehajtásáról az 1920. szeptember 27. 123033/V.K.M.sz. rendelet intézkedett. In.: Bp-i Közl. szept. 28. 222.sz.
33. *Napló* 1920. szeptember 2-i ülés 148.
34. Uo. 154-155.
35. Uo. 149.
36. A zsidó egyetemi hallgatókat ért sorozatos atrocitásokról: *Ladányi*: im. 30-33., *L. Nagy*: im. 33.
37. *Napló* 1920. szeptember 2-i ülés 154.
38. Uo. 155.
39. Uo. 159.
40. Uo. 153.
41. A kurzus politikusainak érvelését részletesebben a zsidóság reagálása kapcsán ismer-tjük.
42. *Gábor Gyula*: A numerus clausus és a zsidó egyetem (Fráter Nyomda, Bp. 1924.) A – szerző helyzetéből adódóan – a mű természetszerűleg pártos, de ezen túl viszonylag objektív, racionális jogi érvelésű vitákat.
43. Ez a „megoldás” annyit jelentett, hogy a beiratkozni kívánók az egyetemi karhatalmis-ták aláírásai nélkül teljesen esélytelenek voltak, az egyetemi jobboldali diákszervezetek tagjai az igazoló-bizottságokban is képviseltették magukat. Ebből elsősorban az követ-kezett, hogy – már a törvény megszületése előtt is – a zsidó pályázók felvételi esélye jelentős mértékben csökkent.
44. Míg az 1919/20. iskolai évben az egyetemi és főiskolai hallgatók összlétszáma 10 005 volt, ez a szám 1920/21-ben 14.258-ra, 1921/22-ben pedig 17.306-ra emelkedett. (MSÉ 1920. 196. 13. tábla). Ugyanakkor a – Bp-i M.Kir.TE-en – az 1921/22. tanév első fél-évében a 7140 hallgató közül 558 volt zsidó, míg ez az arány az 1913/14. tanév máso-dik félévében 7513-ból 2598 volt. (*Gábor*: im. 16-18. A szerző a műegyetemről és a szegedi (volt kolozsvári) egyetemről is közölt adatokat).
45. Az 1924-ben hozott új népiskolai törvény mintegy „feloldotta” ezt az ellentmondást azzal, hogy a középiskolai érettségi bizonyítványt az egyetemekre és a főiskolákra való belépés feltételeként és nem fő jogosítványaként ismerte el. (*Gábor*: im. 19.)
46. A törvény ezen szakasza – mely a legnagyobb vihart kavarta – az eredeti törvényjavas-latban nem szerepelt, azt Bernolák Sándor képviselő javaslatként iktatták a tervezet-

- be. (*Napló* 1920. szeptember 3-i ülés 184.) Az 1928. XIV.tc. rendelkezése gyakorlatilag megszüntette ennek a szakasznak a zsidóellenes élet (*Magyar Törvénytár.* 1928. 330-332.)
47. *Gábor:* im. 22.
48. Haller állítólag titkos utasításban rendelkezett arról, hogy – az izraelitákat külön nemzetiségnek véve – összeírást végezzenek. (*Gábor:* im.: 22.)
49. *Gábor:* im. 24
50. *Gábor:* im. 13.
51. A zsidóság önreflexióinak vizsgálati módszeréhez: *Karády Viktor:* A zsidó csoportozottság válsága... (Debreceni KLTE 1988. márc. 2. előadás) és *Várdy Péter:* Befejezetlen múlt – mai magyar zsidó valóság). Doktori dissz. Bp. 1986.
52. *L. Nagy:* im. 33.
53. *Haller István:* Faj-e a zsidóság vagy felekezet? (Az Apostol Nyomda kiadása, Bp., 1926.)
54. *Haller:* im. 32
55. *Haller:* im. 8
56. *Napló* 1920. szeptember 17-i ülés 372-376.
57. *Napló* uo. 367-368.
58. *Napló* 1920. szeptember 20-i ülés 435.
59. *Múlt és Jövő* 1920. április 23. Kóbor Tamás:
 „Ahogy körömszakadtáig elutasítom, hogy a zsidó nem magyar, annyira feltétlenül elismerem a zsidóságnak fajilag külön voltát. Lehetetlen is tagadni, főlegesen is. A zsidóság a századok folyamán a vallásával együtt a fajiságát is fenntartotta.”
 Kóbor azt is kifejtette, hogy ez a fajiság természetesen támogatja és kiegészíti a magyarságot. A zsidóság nagyobb részének véleményét *Stern Samu* A Mo-i Izraeliták Országos Irodájának és a Pesti Izr. Hitk. elnöke fogalmazta meg: „A zsidóság már kétezer év óta csak vallás és nem felekezet, vagy nemzetiség. Ezen az ősi vallási állásponton volt az Országos Rabbiképző Intézet és ezen az állásponton van ma is. Azt vallottuk, és azt valljuk, hogy a magyar zsidóság a magyar nemzet szerves része, az volt és az marad. A magyar zsidók vallásuk érintetlensége mellett a magyar nemzet fiai. Ebben a szellemben fogjuk munkánkat a felekezet és az ország javára folytatni.” (Az Országos Rabbiképző Intézet tanári karának nyilatkozata 1919. január 13-án. In.: *Stern Samu:* A zsidókérdés Magyarországon. (kiadja a Pesti Izraelita Hitközség Bp., 1938.)
60. A modern biológia álláspontja szerint a zsidók nem képeznek külön emberi rasszt és az antiszemitizmus aligha lehet témája egy tárgyilagos jellegű biológiai vitának, hiszen az alapvetően irracionális. (*Anthony Smith:* Testünk titkai, Kossuth. Bp. 1980. 22.)
61. *Napló* 1920. szeptember 17-i ülés 372.
62. *Napló* 1920. szeptember 18-i ülés 391-392.
63. *Uo.* 393.
64. *Uo.* 395.
65. *Napló* 1920. augusztus 7-i ülés. *Budaváry László:*
 „...Megállapítom, hogy ezeréves magyar hazánk romlását legnagyobb mértékben a liberális jogrendszer keblünkre ölelt zsidóság okozta. Leszögezem azt is, hogy nemzeti konszolidálódásunk legkimagaslóbb akadálya a zsidóság tervszerű ellenállása.”
66. *Napló* 1920. szeptember 21-i ülés 468.
Hermann Miksa tagadta, hogy az ipart csak zsidók hozták volna létre, Ganz, Láng személyével érvelt, akik nem voltak zsidók, de döntő szerepük volt iparfejlesztésünkben.
67. *Egyenlőség,* 1920. szeptember 4. Apró füvek 4-5., *Székelly Nándor:* A numerus clausus 52.

68. *Egyenlőség* 1920. április 24. *Rákosi Jenő*: Sándor Pál 8.
69. *Napló* 1920. szeptember 3-i ülés 191.
70. *Napló* 1920. szeptember 17-i ülés 364. *Ugron Gábor*: A liberalizmust demokratizálni kell és meg kell újítani. 1920. szeptember 21-i ülés 477-478. *Bródy Ernő*: Almanach 15., 1920. szeptember 20-i ülés 412. Rupert Rezső
71. *Reinhard R.*: Emancipáció és antiszemitizmus (in.: Fejlődéstanulmányok 42.)
72. *Gábor Gyula*: Mi az emancipáció? (Előszó 1939. nov., in.: A magyar zsidóság útja...)
73. *Egyenlőség* 1920. szeptember 11. 5.
74. *Múlt és Jövő* 1920. július 8. 12.
75. *Napló* 1920. szeptember 16-i ülés 350. Proházska: „100 egyetemi hallgatóból csak 7 zsidó esett el, míg 47 keresztény.” A hősi halottak közül (168.868-ból) csak 4.344. volt zsidó (2,57 %) holott a népesség aránya szerint 8.856-nak kellett volna lenni. A szerző szerint ez nyilvánvalóan mutatja a zsidók destruktivitását, hiszen 4.512-vel volt a zsidóknak kevesebb hősi halottjuk, mint amennyi számarányuk szerint adódott volna. (*Kovács Alajos*: im. 77.)
76. *Magyar Zsidó Katonák Aranykönyve* (benne tételesen felsorolva a kitüntetések, a vitézségi érmek) *Múlt és Jövő* 1920. június 25., július 3., július 10., július 17. *Egyenlőség* 1920. szeptember 25. *Sándor Pál* cikke a zsidó katonákról (a szerző felsorolja a kitüntetetteket) ld. még október 9., október 16., október 23., A vh-ban hősi halált halt zsidó magyar főiskolai hallgatók nevei.
„...arányszámukon felül szerepeltek a háború rokkantjai közül is az izraeli vallású hadviseltek ...a Budapesten nyilvántartott 3.608 rokkant közül az 1929.-i hivatalos kimutató szerint 915 az izraelita, tehát 25,3 %, a 100 %-os rokkantak közül pedig 23 % a zsidó. ...a zsidók arányszáma Budapesten ... csak 20,3 % volt.” (*Stern*: im. 32.)
77. *Napló* 1920. szeptember 17-i ülés 358. *Dinich Vidor*, szeptember 18-i ülés *Milotay István*, augusztus 7-9 ülés *Budaváry László* 282.
78. *Hoór Károly*: A numerus clausus (A MONE kiadása Bp. 1925.) 25. *Napló* 1920. szeptember 2-i ülés, *Haller* a Galilei körről 154-155.
79. *Vázsonyi Vilmos*: „A zsidó” kérdés (Neues Pester Journal, 1919. november 2. In: Vázsonyi Vilmos beszédei és frásai II. kötet. Az Országos Vázsonyi Emlékbizottság kiadása 1927.)
80. *Vázsonyi* 1918. február 6-i parlamenti beszéde (in: Stern im. 16.)
81. *Napló* 1920. szeptember 20-i ülés 437. Sándor Pál
82. *Szende Pál*: Christian Hungary and Jewish Capitalism, The New Europe 1920.oct. (in: Fejlődéstanulmányok 367-373.)
83. *Stern*: im. 17-19.
84. Valójában *Haller* beszédeit és a kurzus elveit az elcsatolt területek román és cseh hatóságai érvként használták fel arra, hogy a zsidóságot rábrják, orientálódjanak feléjük. Ennek alapja az volt, hogy a magyarországi antiszemita atrocitások miatt a zsidóság ne tekintse magát többé magyarnak. (Lásd *Egyenlőség* 1920. március 6. Kivéve a zsidókat c. vezércikk.)
85. *Kecskeméti Lipót*: Nem tudunk hűtlenkedni, Válasz Nagyváradon, papi jubileumán elhangzott üdvözlésekre, 1920. május 31-én. In.: Almanach, 39. *Egyenlőség* 1920. április 24. *Sándor Pál* beszéde című cikk: „a megszállt területeken a magyar eszme ápolói lesznek!” Trianon ellen: *Múlt és Jövő* 1920. május 14. Sorsdöntő órák c. vezércikk. „A zsidóságnak éppúgy érdeke a meg nem csonkított Magyarország, mint minden más vallású magyar embernek.”
86. Mít felelünk az antiszemitáknak? (Védelmi röpirat-sorozat) A magyar zsidóság és az integritás IV. Bp. 1922. 28.

87. *Múlt és Jövő* 1920. március 26. *Pakots József*: Zsidó-e a sajtó? vezércikk, ■ továbbiakban április 2., április 16., április 23., április 30. *Cholnoky László*: A magyar irodalom és a zsidóság I-IV.
ifj. Wessprémy Kálmán: A magyarországi zsidóságról (A magyarországi zsidók statisztikája Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Váll. 1907.)
 Budapesti Hírlap, Magyarország, Alkotmány, Magyar Nemzet, Az Ország, Pesti Hírlap, A Nap, Az Újság, Pesti Napló, Egyetértés, Független Magyarország, Magyar Hírlap, Friss Újság, Budapesti Napló, Népszava, Magyar Szó. A szerző szerint „e 16 újságnál alkalmazva lévő újságíróknak 70 %-a zsidó” (166).
88. *Napló* 1920. szeptember 21-i ülés 470. *Haller*, szeptember 20-i ülés 433. *Dánér*, szeptember 16-i ülés 349. Itt *Prohászka* kifejtette, hogy a galíciai bevándorlás volt a liberálisizmus és a zsidók legfőbb bűne.
89. *Napló* 1920. szeptember 17-i ülés 357. *Dinich*, szeptember 21-i ülés 457. *Ereky*: „...nemcsak hogy megpofozzák, hanem le is fogják gyilkolni a zsidókat Magyarországon”.
90. *Zsidó-Szemle* 1920. április 23. Sándor Pál beszéde (Schönfeld József) szeptember 24. Prohászka a cionizmus mellett? (Dr. Simon Lajos) október 8. Kiút a cionizmus.
91. *Napló* 1920. szeptember 20-i ülés 434. Sándor Pál.
92. Uo. 447. szeptember 20-i ülés, *Rupert Rezső* 417. Almanach: 18-23. (*Beck Lajos, Dési Géza, Duszik Lajos*)
93. *Napló* 1920. szeptember 20-i ülés 435. Sándor Pál, A galíciai bevándorlásokra: *Walter Pietsch*: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. (Valóság 1988/11. 46-60.)
94. Zsidó egyetem: *Gábor*: im.: 32-36., *Egyenlőség* szeptember 4. Zsidó egyetemet!, *Zsidó Szemle* szeptember 24. Zsidó Egyetem? (Dr. Klaus).
95. A zsidó diákszövetségekre: *Ladányi*: im. 104-105., *Múlt és Jövő* szeptember 3. A zsidó diákszövetség memorandumának konkrét kérdései:
- a.) az egyetemi beiratkozást segítse a törvény
  - b.) a tanári kar és a hatóság befolyása érvényesüljön a törvény megalkotásánál és ne a hallgatóké (ez a jobboldali diákegyesületek befolyásának megszüntetését célozta)
  - c.) a diákjóléti intézményeket a zsidók is igénybe vehessék
  - d.) a törvény a beiratkozások előtt lépjen életbe és a fegyveres csoportok ne gátolják a beiratkozást.
96. *Almanach* (Az egész magyar közélet a numerus clausus ellen.)
97. *Almanach*: 18-68. (Dr. Beck Lajos, Dr. Drozdy Győző, Dr. Dési Géza, Duszik Lajos, Fenyő Miksa, Peyer Károly, Szerényi József, Ugron Gábor, Rubinek István hozzászólásai.)
98. A főiskolák az 1918/19 – 1921/22 iskolai években (*MSÉ* 1920. 196. 13. tábla)
 1918/19-ben a hallgatók összlétszáma 18.499 volt (a volt kolozsvári és pozsonyi egyetemek adatai nélkül).
 1919/20-ban 10.005, 1920/21-ben 14.258 (a volt eperjesi ág. ev. hittud. akad. 202 tanulójának adatai nélkül). 1921/22-ben 17.306 fő volt.
99. *Ladányi*: im. 168–178.
100. Az igazolóbizottságokban a bajtársi egyesületek 2-2 tagja is részt vehetett *Haller* 1920. október 19. 13.6515/192. számú módosító rendelete alapján.
101. A tárgyalást a *Joint Foreign Comitee of the Jewish Board of Deputies*, az *Anglo Jewish Association* és az *Allience Isrealite Universelle* nevű szervezetek kezdeményezték. A Népszövetség hármass vizsgálóbizottsága adatokat kért a magyar kormánytól, amelye-

- ket Bánffy Miklós külügyminiszter be nyújtott, bizonyítva, hogy bár a zsidók Magyarországon a lakosság 6 %-át teszik ki, arányuk a szegedi egyetemen mégis 33,3 %, a pécsin pedig 45,2 %. A bizottság nem kívánta tovább vizsgálni az ügyet, így az lekerült a napirendről, majd a zsidó szervezetek is elvetették azt. (*Almanach* 149-152.)
102. *Bethlen István* gr. beszédei és írásai (Genius Könyvkiadó, Bp. 1933.161.)
103. *Karáczy Viktor*: A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején (Medve-tánc 1985. 2/3. 161.)
104. *Almanach* 137-147. (Bécs, Prága, Brünn, Berlin)
105. *Napló* 1920. szeptember 20-i ülés 447. *Sándor Pál*.

Summary

The thesis makes an attempt to give a comprehensive picture of the history of the numerus clausus act. It analyses how some of the Jews reacted to a definitely discriminative act. It is based on the views of the bourgeois liberal Jewish representatives of the 1920 national assembly, on the Jewish press of the time and on the ideas of those representatives of the political life whose common feature was their liberal platform. The main sources of the work are the journals of the national assembly, the Jewish and liberal press and the pamphlets issued by various politicians and organisations. The thesis draws our attention to the fact that the anti-Semitic movement in 1919 and 1920 was mainly due to the existential problems of the middle classes and the university students, to the effects of the two revolutions and Trianon and to the fact that the Jews gained more and more power both in the field of economical and political life. Analysing the 25th article of the 1920 act it turns out, that the act lacks accuracy and it rejects the freedom of education, the equality before the law and the liberal legislation of the dualism. The debate of the numerus clausus became a debate about the Jews and liberalism, i.e. it represented the wide range of the persecution the Jews had to suffer from and their defence against it. The thesis analyses the basis upon which the arguments pro and contra were classified, the defence of the representatives of the Jews, and gives the analysis of the different situations and of their solutions.

It emphasizes that Jews did not have a common attitude towards the act as they were divided into small groups due to the assimilative and Zionist views and to their different social positions. After the 1928 amendment the numerus clausus act assimilating in the process of consolidation lost its significance and anti-Jewish character.